

PRIMJERI PEČATNOG PRSTENJA IZ VODOČKE NEKROPOLE KOD STRUMICE

ELICA MANEVA
Filozofski fakultet – Arheologija
Bul. Krste Misirkov bb
MK-1000 Skopje
elica.maneva@gmail.com

UDK: 904(497.7 Vodoča)"653/654":739.8
929.6(497.1)"13/16"
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2010-02-19

Na nekropoli u Vodoči kod Strumnice (oko 170 km jugoistočno od Skoplja) otkriveno je preko tisuću grobova. Na ovoj lokaciji je bila sahranjivana populacija jedne naseobine (*Vodica – Vodoča*) u dugom vremenskom rasponu od XIII/XIV. stoljeća u kontinuitetu do XX. stoljeća. Na Vodočkoj nekropoli, kao i na ostalim kršćanskim grobljima toga vremena u široj regiji, dominantan arheološki materijal je nakit. Nekoliko zanimljivih primjera prstenja sa sfragističkom namjenom, koji su tema ovoga rada, potiču iz perioda od druge polovice XIV. do XVII. stoljeća. Pored čitavih ili reduciranih, heraldičkih i amblematskih oznaka, tokom vremena se zapaža i rustifikacija kvalitete te siromaštvo izrade i materijala. Očito je nastojanje očuvanja tradicionalnih obilježja s jedne i prodor orijentalne sfragistike s druge strane. Nositelji ovog pečatnog prstenja su, prije svih, "baštinari" spominjani u turskim popisnim knjigama. Oni su ostatci srednjovjekovnog sitnijeg plemstva – "pronijara" i njihovih potomaka koji "baštine" imovinu i naslijeđeno zemljište. Ovakvim prstenjem se, uz to, dokazuje i pripadnost određenom staležu i zanimanju, kao i investiture.

KLJUČNE RIJEČI: *nekropola, Vodoča, prstenje, sfragistika, heraldika, amblematika, "baštinari"*

Oko 170 km jugoistočno od Skoplja te 4 km sjeverozapadno od Strumice nalazi se selo Vodoča na čijem je području od 1979. do 2004. godine istraživana prostrana nekropola¹ koja se nalazi na području *Vodočkih crkava (Sv. Leontije)*. Tu je sahranjivana populacija istog naselja u dugom kronološkom rasponu od XIII. i XIV. u kontinuitetu do XX. stoljeća.

Na Vodočkoj nekropoli, kao i na ostalim kršćanskim grobljima toga vremena na širem prostoru, nakit je dominantan arheološki materijal,² a prstenje je s oko dvije stotine primjeraka najizrazitija vrsta nakita. Ono je primijećeno i kod muških i kod ženskih pokojnika, kod djece i odraslih te kod pripadnika različitih društvenih i staleških skupina.

Dio je ovog prstenja bio u dužoj uporabi kroz više generacija unutar jedne obitelji, što je dovelo do oštećenja čija su posljedica nejasnoće u tumačenju vizualnih predložaka.

¹ Arheolog Vasil Lahtov je prvi istraživač Vodočke nekropole (1961-1962). Proučavajući sakralne objekte povjesničar umjetnosti prof. Petar Miljković-Pepel u razdoblju 1973-1974. godine izvršio je manja arheološka iskopavanja (M. MILJKOVIĆ-PEPEK, 1975, 19, 20, sl. 1, 2.). Arheolog Jovan Ananiev je izveo najopsežnija istraživanja na ovoj nekropoli otkrivši više od tisuću grobova u periodu od 1979.

do 2003. godine. Nakon njegove smrti u 2003. godini, po njegovoj želji, meni je pripala čast da brinem o konzervaciji, konačnoj dokumentaciji te objavi materijala. U 2004. godini, iskopavanja nekropole je dovršio kustos strumičkog muzeja Vane Sekulov.

² E. MANEVA, 2007a, cat. no. 1-70.

Sl. 1. Prsten s natpisom i cjelovitim grbom.

Fig. 1. Ring with an inscription and complete coat of arms.

Pojedino prstenje ima zaručničku, bračnu, vjersku, amuletsku ili neku drugu namjenu.³ Međutim, jasno se izdvaja skupina prstenja sa sfragističkom namjenom. Takvo prstenje ima natpise, cjelovite ili reducirane heraldičke i amblematske prikaze te prikaze zanimanja i društvenog, staleškog položaja.

Primjeri prikazani u ovom radu su najbolje sačuvani i proučeni primjerci prstenja, oni koji se mogu vezati uz neke povijesne ličnosti ili koji po nekim obilježjima imaju zanimljivu povijest. Držeći se kronološkog okvira i likovnih predložaka kao polaznih kriterija te prateći unutar toga

³ E. MANEVA, 2006, 504-505, fig. 1, 2; E. MANEVA, 2007a, cat. no. 40-65; E. MANEVA, 2010, сл. 2 – сл. 11 etc.

proces evolucije i odomaćenja određenog prikaza, pokušava se slijediti rustifikacija, eklekticizam i osiromašenje u izradi i materijalu koji postaju evidentni na mlađim primjercima.

Primjerak prstena s cjelovitim grbom pronađen je u grobu 196. Prsten ima zanimljive povijesne, paleografske i estetske kvalitete (Sl. 1; T. I, 1, a-e)⁴. To je masivni, srebrni, pozlaćeni prsten, na ramenima ukrašen crnom niello-pastom, koja je (kao i tanka pozlata), tijekom duge uporabe gotovo nestala. Za razliku od precizno izrađenog oblika te kićenog ukrasa obruča, žig na glavi prstena izrađen je naknadno od strane lokalnog ili putujućeg majstora, po narudžbi kupca.⁵ Na elipsastoj ploči glave prstena je gotovo nevješto urezan žig s natpisom na perifernom dijelu i čitavim grbom u centralnom polju. Heraldčki prikaz sadrži tri elemenata: *kroki* vuka u profilu, otvorenih čeljusti, markantnog repa, moćnih nogu naglašenih šapa, iza vuka je urezan štit ukrašen rešetkastim šrafurama, a iznad vučjih leđa nazire se kontura noža (mača?). Na odljevku žiga pročitano je natpis na staroslavenskom jeziku, ali ispisano slovima grčkog alfabeta, latinice i ćirilice, koji glasi:

+ IZVOLITE BOŽJIEGA RABA HLPENA

u značenju: + IZVOLITE BOŽJIEGA RABA HLPENA. Sadržaj teksta ukazuje odanost, poštovanje, ali i spomen nekog Hlpena. Prsten je memorijalnog karaktera i zavjetni je dar nekom vodočkom stanovniku, podaniku Hlpenu.⁶ Detaljnom analizom prsten je datiran u zadnja desetljeća XIV. stoljeća.

Neizbježno se pri tome javlja ideja o vezi Hlpenu, koji se spominje na prstenu, i velikoga velmože Radoslava Hlapena. On je bio lojalni velikodostojnik cara Dušana Nemanjića koji je vladao novoosvojenim, južnim teritorijima nakon 1343. godine, te je bio namjesnik Bera i Vodena. Njegov je utjecaj u ovim pokrajinama bio jako naglašen, naročito nakon udaje kćerke Jelene 1359. godine za Kraljevića Marka – Mladog kralja.⁷

Da je ovaj prsten dospio pod zemlju mnogo kasnije od tih datuma, govori drugi prsten iz istog groba datiran oko sredine XV. stoljeća, te mala naušnica.⁸ Ta činjenica pokazuje da je podanički prsten s grbom bio u uporabi kod više generacija nasljednika. U vezi s time valja naglasiti da je taj prsten bio darovan muškarcu (unutrašnji promjer iznosi 22 mm). Kod pokojnika u grobu 196 on je nađen na desnom kažiprstu što je mjesto gdje se prstenjem pokazivao važan položaj u društvu.⁹

O društvenom statusu osobe iz groba 196 vodočke nekropole govori i prsten nađen na lijevoj ruci (na prstenjaku), također sa sfragističkom namjenom (Sl. 4; T. I, 4, a-d). Prsten je kvalitetno izrađen, lijevan u srebru te s obzirom na formu pripada varijanti "gotičkog" prstenja iz sredine

⁴ E. MAHEBA, 2008a, 397-402, сл. 3, сл. 4a-г.

⁵ Na Vodočkoj nekropoli, kao i na drugim lokalitetima ovog vremena (E. ZEČEVIĆ, 2006, кат. бр. 67-70, 135 etc.) otkriveno je luksuzno prstenje s glatkom, neukrašenom glavom. S obzirom na kvalitete, moguće je pretpostaviti da je ono izrađivano u poznatim radionicama i centrima (možda i dubrovačkim) te da su ga donosili putujući majstori. Kasnije bi oni ili lokalni zlatari urezivali ukras, žig ili amblem na glavi prstena po želji kupaca. E. MAHEBA, 2010, сл. 3 – сл. 8.

⁶ Čitanje ovog teksta su izvršili iskusna slavistica prof. Duška Mihajlovska i Robert Mihajlovski. Prilikom objave natpisa, grob 196 iz Vodočke nekropole gdje je ovaj prsten otkriven,

neopravdano je tumačen kao mjesto gdje je sahranjen Radoslav Hlapen. R. MIHALOVSKI, 2005, 187-194.

⁷ U literaturi se duže vodila rasprava o dva prstena s imenom Radoslav (jedan iz okolice Kavadora u Makedoniji, a drugi iz okolice Čustendila u Bugarskoj). Oni se sada argumentirano vezuju uz druge osobe iz XV. stoljeća, a ne za Radoslava Hlapena. J. КОВАЧЕВИЋ, 1953, сл. 97/1, 2; E. MAHEBA, 1992, 94, T. 88, к/1, n. 576; Д. МИЛОШЕВИЋ, 1990, 90, 91, кат. бр. 88; *Byzantium*, 2004, 48, cat. no. 20.

⁸ E. MAHEBA, 2008b, сл. 2, 5a, б, 6a-г.

⁹ J. WERNER, 1984, n. 153.

Sl. 2. Prsten sa žigom vuka.

Fig. 2. Ring with a stamp depicting a wolf.

XV. stoljeća.¹⁰ Donja polovica obruča ukrašena je s jedne strane urezanim crticama (imitacija natpisa), a s druge vegetabilnim motivima. Kod drugog prstenja, na proširenim ramenima obruča, grubim crtežom urezan je floralni ideogram – cvijet ljiljana (Sl. 4; T. I, 4, a-c). Na glavi, koja se nalazi na visokom bikoničnom vratu, ugraviran je žig u obliku dvostrukog križa u stilu lepršave gotičke ornamentike XV. stoljeća, s kracima koji se račvaju poput grančica ili nevješto ucrtanih ljiljana. Pored svadbene, te religiozne i profilaktičke uloge (za pomoć i zaštitu Djevice Marije), motiv ljiljana je također omiljeno heraldičko i amblematsko obilježje.¹¹ S obzirom na to da je ovaj prsten imao sfragističku primjenu, nije neosnovano reći da se u jednom pojedincu iz sredine XV. stoljeća susreću dva rodoslovlja, dvaju "čestitih" porodica iz Vodoče.

Vuk kao motiv na žigu muškog prstenja iz XV. stoljeća susreće se i na primjerku iz groba 849 (Sl. 2; T. I, 2, a-c)¹² te na kružnim naušnicama vodočke inačice u grobu djevojčice s kraja XV.

¹⁰ Б. РАДОЈКОВИЋ, 1969, кат. бр. 111, 114, 117, 118, 120 etc.; Д. МИЛОШЕВИЋ, 1990, кат. бр. 136-160; Е. МАНЕВА, 1992, Т. 88, 53/20, 64/5 etc.; Е. МАНЕВА, 2007, cat. no. 45, 50, 51 etc.

¹¹ Е. МАНЕВА, 2000, 45, n. 86-90.

¹² Е. МАНЕВА, 2007a, cat. no 45.

Sl. 3. Dio kružne naušnice vodočke varijante sa prikazom vuka.

Fig. 3. Fragment of a circular earring of the Vodoča variant with a depiction of a wolf.

ili s početka XVI. stoljeća (Sl. 3; T. I, 3, a, b).¹³ Što se ovog prstena tiče i on je lijevan, izrađen od srebra, gotičkog je oblika, s floralnom ornamentikom na obručju. Na žigu se nalazi figura četveronožne životinje u hodu, naglašenih šapa, dugačkog, iznad tijela savijenog repa, te da nema dugog vrata, zašiljene glave i gubice – moglo bi se reći da sliči lavu u hodu.¹⁴ Ne može se kazati koliko su nositelji nakita s vučjim motivom povezani obiteljskim ili nekim drugim vezama, ali ostaje činjenica da je motiv vuka zastupljen u Vodoči kroz duže razdoblje.

Prstenje s likom lava je odavno poznato u ovim krajevima. Međutim, nije rijetkost da se slike lava i vuka miješaju, te se spominju općenito kao četveronožne životinje.¹⁵ Zanimljiv primjerak prstena s urezanim lavom na žigu nađen je u starijim stratumima Vodočke nekropole kao izvangrobni nalaz (Sl. 5; T. II, 1, a-c). Prsten je jednostavnog oblika, lijevan u bronci, u stilu starije bizantske tradicije, trakastog je obručja, kružne, ravne glave te sliči monetarnom nakitu. Neuki majstor je urezao žig s motivom propetog, konturiranog lava. Radi se, dakako, o nekoj lokalnoj radionici koja je tijekom XV. stoljeća producirala jeftinu robu široke uporabe

¹³ E. МАНЕВА, 2005, 277-297; E. МАНЕВА, 2007a, cat. no. 10.

¹⁴ E. MANEVA, 2007a, cat. no. 49.

¹⁵ E. МАНЕВА, 1992, T. 87; В. ИВАНИШЕВИЋ, 2004, 229, Капра I.

Sl. 4. Prsten s dvostrukim križem i stiliziranim krinovima.
Fig. 4. Ring with a double cross and stylized lilies.

za potrebe osiromašenog pučanstva.¹⁶ Analognog oblika prethodnom primjerku, tradicionalnog bizantskog izgleda, su još tri prstena, ali sa žigovima dvoglavog i jednoglavog orla (Sl. 6-8; T. II, 2-4).¹⁷ Najbliži srednjovjekovnim uzorima, što se tiče oblika i likovnih kvaliteta, je srebrni prsten iz groba 595 (Sl. 6; T. II, 2, a-c). Obruč široke trake u gornjem dijelu prelazi u prostranu kružnu glavu na kojoj je dvodimenzionalni crtež orla raširenih krila i repa, s jednim vratom i dvije glave iznad kojih je skica krune.¹⁸ Proizveden krajem XIV. ili na samom početku XV. stoljeća, ovaj je prsten bio u dugoj uporabi kod više generacija jedne porodice.

Pravi primjer rustifikacije, osiromašenja te želje za očuvanjem starijih oblika nakita i žigova je brončani prsten iz groba 626 (Sl. 7; T. II, 4, a-c).¹⁹ Trakastog je obruča i kružne, pločaste

¹⁶ Vrlo markantni prsten od zlata sa žigom u vidu okrenutog lava i kružnim natpisom s imenom *Kalojan* iz nekropole kod crkve Sv. Četrdeset Mučenika iz Velikog Trnova u Bugarskoj, u novijoj literaturi umjesto caru Kalojanu pripisuje se sebastokratoru s istim imenom iz XIII. stoljeća. M. ДОЛМОВА-ЛУКАНОВСКА, 2005, 177, 178, обр. 2; Д. АЦОВИЋ, 2008, 171. Prsten iz Narodnog muzeja u Beogradu koji sliči Vodočkom primjeru s propetim lavom pripada kraju XIV. stoljeća. Д. АЦОВИЋ, 2008, 170, сл. 3.

¹⁷ Prstenje s prikazom ptice, jednoglavog te dvoglavog orla je odavno poznato na tlu Makedonije. E. MANEVA, 1992, T. 86; В. ИВАНИШЕВИЋ, 2004, 229, Карта I; Д. АЦОВИЋ, 2008, 127-160.

¹⁸ V. posebice paleologiski grb: Д. АЦОВИЋ, 2008, 137, сл. 6, 138, сл. 1, 2. E. MANEVA, 2005, cat. no. 22 etc.

¹⁹ E. MANEVA, 2007a, cat. no. 48.

Sl. 5. Prsten s propetim lavom.

Fig. 5. Ring with a lion rearing up and facing backwards.

glave. Neukost u izradi žiga navodi na kasnije datiranje u odmaklo XV. stoljeće. Dvoglavi orao se prepoznaje po šrafiranom pravokutniku – tijelu orla, s dvije crtice koji predstavljaju glave, urezima sa strane koji predočuju krila i po lepezastim linijama kojima su prikazani rep i noge.

Gotovo istog oblika, datiranja, veličine, izrade (bronca, lijevanje, urezivanje) je i prsten sa stiliziranim žigom jednoglavog orla (Sl. 8; T. II, 3, a-c). Lokalni majstor je prema starijem uzoru, maštovito, mada neuko, ugravirao sliku orla: duboka crta – tijelo, bočni dublji i plići urezi – paperjasta krila, stilizirani rep i glava nagnuta u desno.

Brončani prsten elipsaste glave koja izrasta iz jednostavnog obruča s malim dugmastim zadebljanjem na donjem dijelu iz groba 369, po svojim karakteristikama direktni je nastavak luksuznog, bizantskog prstenja XIV. stoljeća (Sl. 9; T. I, 5, a-c).²⁰ Zbog velike pohabanosti, njegovi su krajevi zaobljeni, a od ukrasa, osim nekih crtica na ramenima i vanjskoj strani glave, dobro se vidi samo duboko urezani, impresivni crtež škorpiona.²¹ To govori da je prsten možda imao i sfragističku ulogu. Analiza prstena i kontekst nalaza ukazuje na to da je njegov nosilac

²⁰ V. markantni srebrni prsten ukrašen nijelom otkriven u Skoplju, iz trećeg desetljeća XIV. stoljeća. Б. РАДОЈКОВИЋ, 1969, 349, кат. бр. 44; E. MAHEBA, 1992, T. 96, c/7.

²¹ E. MAHEBA, 2009, 319, сл. 1, 2.

Sl. 6. Srebrni prsten s dvoglavim orlom.

Fig. 6. Silver ring with a double-headed eagle.

iz sredine koja se držala tradicionalnih vrijednosti,²² da je bio streličar (nosio je i prsten za odapinjanje luka),²³ da je bio ratnik (nađeni su ostaci željeznih oplata čizama),²⁴ a po svemu sudeći bio je i član posade bacačkih "makina" - σκορπιδια.²⁵ Ovaj prsten potiče s kraja XIV. stoljeća, a bio je u uporabi i tokom XV. stoljeća.

Sličan oblik i koncepcija u dekoraciji, ali jednostavnija izrada, opaža se kod markantnog, čak zdepastog prstena sa žigom pčele (Sl. 10; T. I, 6, a-c).²⁶ Lijevan je u bronci, s naglašenim dugmastim zadebljanjem na donjem dijelu obruča, nizom crtica na vanjskoj strani glave i ovalnim žigom s naivnim, ali sugestivnim crtežom pčele. Motiv pčele ima veoma slojevit i ambivalentnu simboliku.²⁷ Može imati heraldičke konotacije²⁸ (identifikacija s pčelinjim atributima), ali također

²² E. MAHEBA, 2010, сл. 3, сл. 8.

²³ E. MAHEBA, 2010, сл. 9, сл. 10.

²⁴ E. MAHEBA, 2010, сл. 12.

²⁵ E. MAHEBA, 2009, 319-326, сл. 3.

²⁶ E. MANEVA, 2007a, cat. no. 49.

²⁷ J. CHEVALIER – A. CHREEBRANT, 1987, 486, 487.

²⁸ Македонски Хералд, 2009, 28.

Sl. 7. Prsten s rustičnom imitacijom dvoglavog orla.

Fig. 7. Ring with a rustical imitation of a double-headed eagle.

i amblematske. Njime se pokazuje zanimanje, investitura, jamči kvaliteta (primjerice pčelinjih produkata) itd. Prsten sa žigom pčele je datiran na kraj XV. ili u XVI. stoljeće.

Muški prsten (unutarnji promjer do 22 mm), viteškog tipa, od srebra s pozlatom, nađen je u grobu 489, na desnom kažiprstu, čime se sugerira plemenito podrijetlo njegovog nosioca (Sl. 11; T. II, 5, a-c).²⁹ Zbog duge uporabe pozlata je sačuvana u manjim ostacima, kao i urezana floralna ornamentika na donjem dijelu obruča. Na ramenima su nešto bolje sačuvani kopljasti, vegetabilni motivi, dok se na glavi lijepo vidi žig u obliku zmaja rogate glave, otvorenih, velikih čeljusti, razmahnutih krila, zmijolikog tijela i repa s dvije dvoprste noge.³⁰ Ostavljajući po strani slojevitost te ambivalentnu simboliku ovog fantastičnog bića, analiza tog prstena je krenula od činjenice da je viteški, da potiče iz prve polovice XV. stoljeća, te da je njegov nosilac bio "čestitog" podrijetla. Glede tih čimbenika moguća je povezanost njegovog posjednika s viteškim redom drakona.³¹ Poznato je da je ugarski kralj Žigmund formirao viteški red drakona 1408. godine zbog odbrane od turske najeze. Vitezovi prvoga reda bili su časnici i velikaši iz Srednje Europe

²⁹ Cf. n. 9.

³⁰ E. MANEVA, 2007b, 386-390, сл. 2-4.

³¹ Д. МИЛОШЕВИЋ, 1990, 128-129, кат. бр. 180.

Sl. 8. Prsten s pučkom imitacijom jednoglavog orla.

Fig. 8. Ring with a folk imitation of a single-headed eagle.

i Balkana.³² Oni su bili ovlaštteni da "uruče viteštvo" družini od 50 svojih izabranika.³³ Tokom XV. stoljeća neki plemeniti čovjek iz vodočke okolice ostvario je tu čast. Njegov potomak iz drugog ili trećeg koljena bio je sahranjen s tim prstenom – insignijom na Vodočkoj nekropoli.

Kod istog pokojnika, na prstenjaku lijeve ruke, otkriven je masivni, gotovo sasvim "novi" prsten iz XVI. stoljeća.³⁴ Oblik mu je orijentalan, žig je ispisan osmanlijsko-turskim natpisom zavjetnog karaktera koji doslovno glasi: "Sahibu Mohamed", čime se odaje "Hvala Mohamedu" (Sl. 12 a, b; T. II, 7, a-c).³⁵ U Osmanlijskoj Turskoj prstenje sa sfragističkom namjenom poznato je još u XV. stoljeću, a već u XVI. stoljeću ono je sasvim uobičajeno. Njega koriste i muškarci i žene (s određenim razlikama u izgledu i materijalu) pripadnici viših slojeva društva, ali

³² С. ЋИРКОВИЋ, 1968, 257-276.

³³ С. ЋИРКОВИЋ, 1968, 273, n. 75.

³⁴ E. MANEVA, 2007a, cat. no. 60; E. MANEVA, 2007b, 390-392, сл. 5-7.

³⁵ Oko čitanja teksta ljubazno se zahvaljujem orijentalistu dr. sc. Numan Aruç (MANU), te lingvistici Đulnihal Ismail iz Skoplja.

Sl. 9. Prsten sa škorpionom.
Fig. 9. Ring with a scorio.

i obično stanovništvo zbog praktične uloge potpisa.³⁶ Pošto se ista formula natpisa sreće i s drugim imenima, očito se na vodočkom prstenu radi o konkretnoj ličnosti. Stoga su pregledane opširne popisne knjige koje se odnose na stanovnike naselja *Vodica* (Vodoča) u Strumičkoj kazi. U popisu iz 1570. godine, kako je uobičajeno, nabrojana su imena muških glava porodica (84), neoženjenih muškaraca (15), udovica (14) i takozvanih "baštinara" (16),³⁷ sve skupa s dažbinama. Pored kršćanskih imena, u ovom spisku prvi puta se spominju i muslimanska u smislu da je "jedna baština u rukama Kasema (sada) u rukama Muhameda Ibrahima".³⁸ Nije

³⁶ O osmanlijskoj, turskoj sfragistici korišteni su radovi prof. M. Zeki Kuşoğlu iz Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi iz Turske, www.cafeturco.com (2007). U istom izvoru se kaže da nije bilo uputno za muškarce da nose zlatno prstenje, nego se koristilo ono od srebra za velikaše, od bronce, kositra, mjedi i ostalih neplemenitih obojenih metala za ostalo stanovništvo. Propisi su, također, nalogali da se prsteni-žigovi ne upotrebljavaju na srednjem prstu i prstenjaku desne ruke, već na lijevoj ruci, naročito na malom

prstu i to okrenuti žigom unutar, a dugmastim zadebljanjem na gornjoj strani šake.

³⁷ Slavenski termin "baština" u turskim popisnim knjigama označava naslijeđenu imovinu – državnu zemlju u posjedu kršćanskih vlasnika, adekvatno turskom "čifligu". Baštinari su bili potomci sitnijeg srednjovjekovnog plemstva ili takozvanih pronijara. *Турски документи*, Том. V, кн. III, 80, 81, 648, 658; А. СТОЈАНОВСКИ, 1989, 241, 249.

³⁸ *Турски документи*, Том. V, кн. III, 80, 81.

Sl. 10. Prsten sa žigom stilizirane pčele.

Fig. 10. Ring with a stamp depicting a stylized bee .

isključeno da je spomenuti Muhamed Ibrahim darodavac prstena s osmanlijskim žigom te da ga je neki potomak vitezova iz reda drakona dobio kao zavjetni dar.

Zanimljivo je, također, da je u grobu 295 nađen srebrni, recentniji (u dugotrajnoj uporabi, ali proizveden u drugoj polovici XV. stoljeća), rustičniji i manji primjerak viteškog prstena s neuko urezanim zmajem (T. II, 6, a-c). Uz pokojnika juvenilnog uzrasta priložen je i željezni "bozdoghan"³⁹ – šestoperac čime se označava podrijetlo ove ličnosti.⁴⁰

S druge strane, u grobu 971 uz veću skupinu prstenja iz XVII. stoljeća⁴¹ otkriven je i brončani primjerak koji doslovce oponaša morfologiju i izgled opisanog Mohamedovog prstena (T. II, 8, a-c).⁴² Na žigu je "natpis" koji je samo neuka imitacija lokalnog, nepismenog majstora koji je "pratio" nove tendencije u sfragistici za potrebe pučanstva.

³⁹ Đ. PETROVIĆ, 1976, n. 1, 15; П. БАЧИЋ, 1953, 136-138, сл. 7.

⁴⁰ E. MAHEBA, 2008a, 349-361, сл. 3-6.

⁴¹ E. MANEVA, 2007a, cat. no. 64.

⁴² E. MANEVA, 2007a, cat. no. 61.

Sl. 11. Viteški, srebrni, pozlaćeni prsten s likom drakona.
Fig. 11. Silver, gilt and knight's ring with a depiction of a dragon.

Granica između heraldičkih i amblematskih prikaza, sfragističke ili neke druge namjene prstenja u ovim vremenima (kraj XIV. – XVII. stoljeće) vrlo često je nejasno definirana. Ta je zanimljiva tema, međutim, tek načeta, pa nastavak istraživanja obećava,⁴³ poglavito u kontekstu izučavanja kulturne baštine šire regije.

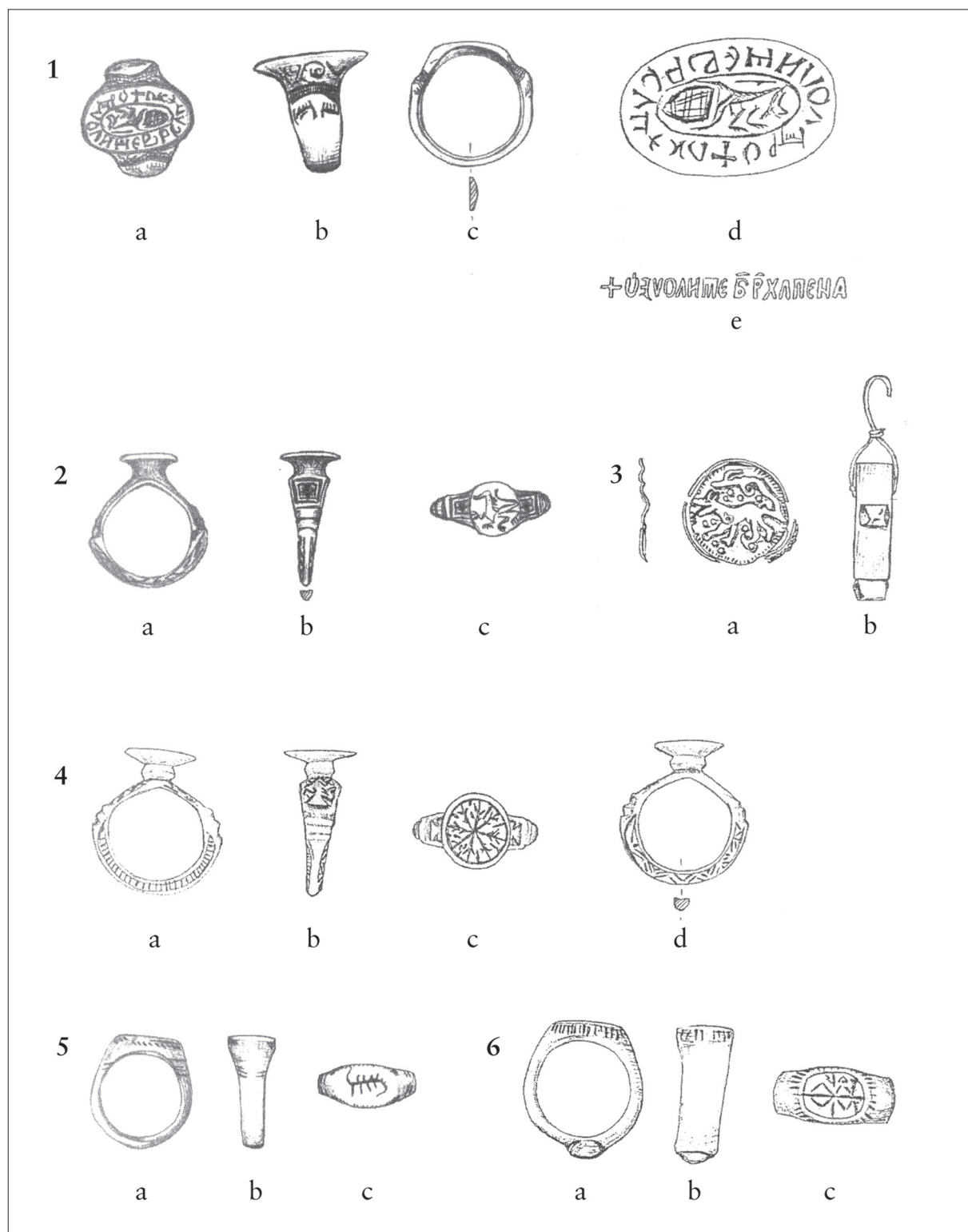
⁴³ Zahvaljujem na pomoći arheolozima – dokumentaristima Davči Spasovoj (crteži) i Branku Pavlovskom (fotografije).

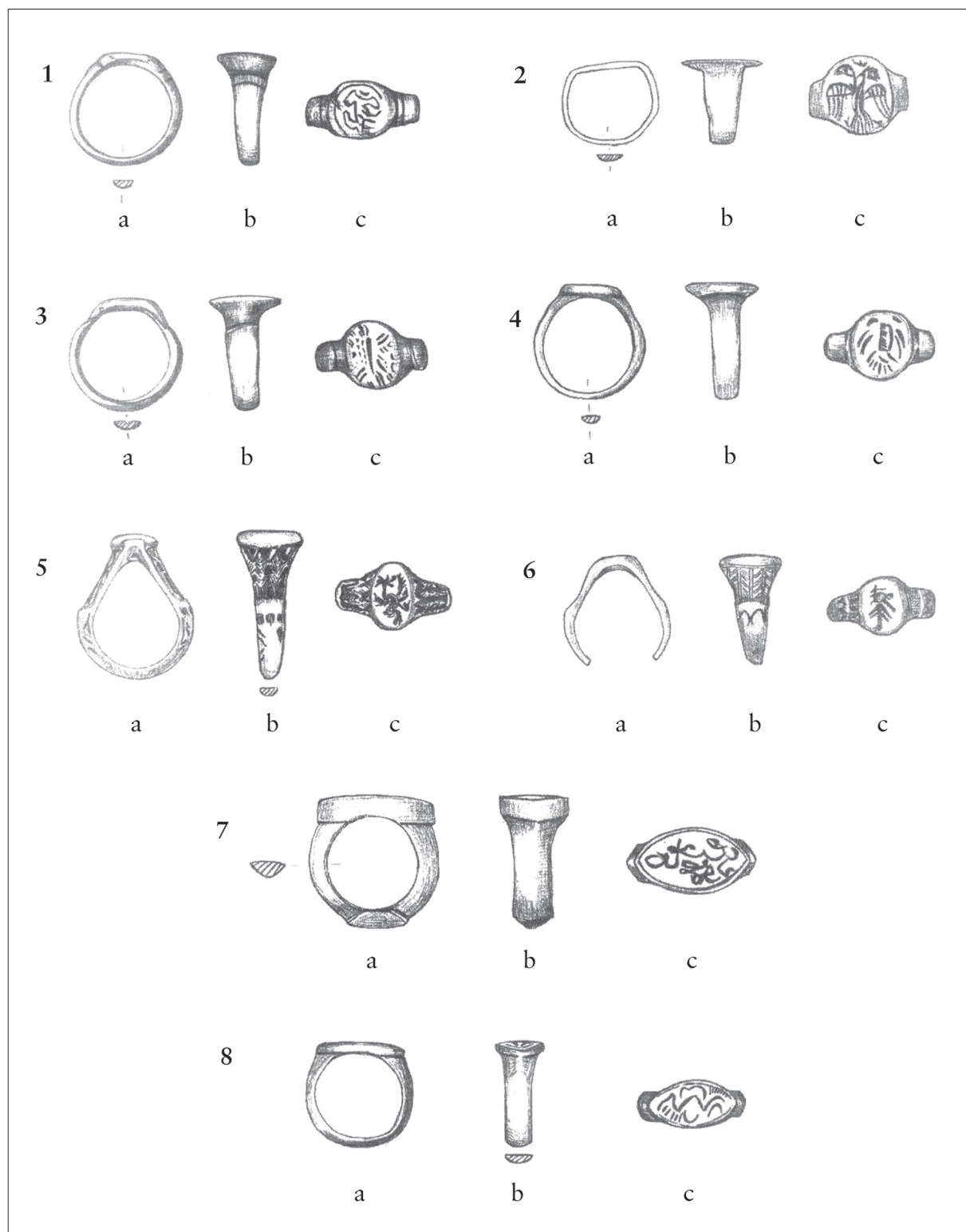
Sl. 12 a, b. Žig i otisak osmanlijsko-turskog zapisa na prstenu iz XVI st.

Fig. 12 a, b. Stamp and impression of an Ottoman-Turkish inscription on a ring from the 16th century.

T. 1

T. 2

LITERATURA

- АЦОВИЋ, Д., 2008. - Драгомир Ацовић, *Хералдика и Срби*, Београд.
- АНАНИЕВ, Ј., 1989. - Јован Ананиев, Водоча, црква Св. Леонтије - Водоча, Средновековна некропола, *Arheološki pregled*, 28 (1987), Ljubljana, 185-186.
- Леонтије во с. Водоча, 1986-1990 год. *КН* 17-18 (1990-1991), Скопје.
- БАЈАЛОВИЋ ХАЦИ-ПЕШИЋ, М., 1984. - Марија Бајаловић Хаци-Пешић, *Накит VIII-XVIII века у Музеју града Београда*, Београд.
- Byzantium*, 2004. - *Byzantium, Faith and Power* (1261-1557), ed. H. Evans, New York.
- CHEVALIER, J., GHEERBRANT, A., 1987. - Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb.
- ЂОРОВИЋ-ЉУБИНКОВИЋ, М., 1975. - Мирјана Ђоровић-Љубинковић, Представе грбова на прстењу и другим предметима материјалне културе у Србији, *О Кнезу Лазару*, Београд, 171-183.
- ЋИРКОВИЋ, С., 1968. - Сима Ћирковић, Почтени витез Прибислав Вукоти°, *Зборник Филозофског факултета*, X-1, Београд, 257-276.
- ДОЛМОВА-ЛУКАНОВСКА, М., 2005. - Мария Долмова-Лукановска, Пърстените-печати като белег на сълавна принадлежност, *Известия на регионален исторически музей*, XX, Велико Търново, 176-185.
- ИВАНИЋ, Б., 1995. - Бранка Иванић, *Накит из збирке Народног музеја од 15. до почетка 19. века*, Београд.
- ИВАНИШЕВИЋ, В., 2001. - Вујадин Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд.
- ИВАНИШЕВИЋ, В., 2004. - Вујадин Иванишевић, Развој хералдике у Средњовековној Србији, *Зборник радова Византолошког института*, XLI, Београд, 213-234.
- КОВАЧЕВИЋ, Ј., 1953. - Јован Ковачевић, *Средњовековна пошња Балканских Словена - Студија из историје средњовековне културе Балкана*. Посебна издања Историјског института САНУ (CCXV), књ. 4, Београд.
- Македонски Хералд, 2009. - *Македонски Хералд*, 3, Скопје.
- МАНЕВА, Е., 1992. - Елица Манева, *Средновековен накит од Македонија*, Скопје.
- МАНЕВА, Е., 2000. - Елица Манева, *Крстевци - Средновековна некропола*, Скопје.
- MANEVA, E., 2005. - Elica Maneva, *Ancient Jewellery from Macedonia - Middle Age*, Skopje.
- MANEVA, E., 2006. - Elica Maneva, The Headband from Vodoča: Reflection of a Narrative from the Alexander Romance, *Folia Arcaeologica Balkanica*, I, Skopje, 503-516.
- MANEVA, E., 2007a. - Elica Maneva, *Ancient Jewellery from Macedonia Vodoča Necropolis*, Skopje.
- МАНЕВА, Е., 2007b. - Елица Манева, Два честита прстена - печатника на неидентификувана личност од Водоча од XVI век, *Годишен зборник на Филозофски факултет*, LX, Скопје, 383-395.
- МАНЕВА, Е., 2008a. - Елица Манева, За еден поданик на Хлапен и неговите подоцнежни наследници од Водоча, *Macedoniae Acta Archaeologica*, 18, Скопје, 397-406.
- МАНЕВА, Е., 2008b. - Елица Манева, Кој бил носител на боздоганот шестопер од Водоча?, *Годишен зборник на Филозофски факултет*, 61, Скопје, 349-361.
- МАНЕВА, Е., 2009. - Елица Манева, Скорпион како амблем на војнички прстен од Водоча, *Годишен зборник на Филозофски факултет*, 62, Скопје, 319-325.
- МАНЕВА, Е., 2010. - Елица Манева, Повторно за воинот од посадата на скорпионите од Водоча, *Macedoniae Acta Archaeologica*, 19, Скопје (u tisku).
- МИHAJLOVSKI, R., 2005. - Robert Mihajlovski, The Votive Ring of Radoslav Hlapen, *Byzantino-Slavica*, LXIII, Prague, 187-194.

- МИЛОШЕВИЋ, D., 1990. - Душанка Милошевић, *Накит од XII до XV века из збирке Народног музеја*, Београд.
- МИЉКОВИЋ-ПЕПЕК, П., 1975. - Петар Миљковић-Пепек, *Комплексот цркви во Водоча*, Скопје.
- PETROVIĆ, Đ., 1976. - Đurđica Petrović, *Dubrovačko oružje u XIV veku*, Beograd.
- РАДОЈКОВИЋ, Б., 1969. - Бојана Радојковић, *Накит код Срба од XII до краја XVIII века*, Београд.
- СТОЈАНОВСКИ, А., 1989. - Александар Стојановски, *Македонија во турското средновековие (од крајот на XIV - почетокот на XVIII век)*, Скопје.
- Турски документи*, Том V, кн. III - *Турски документи за историјата на македонскиот народ*, Опишани пописни дефтери од XVI век за Кустендилскиот санџак, Том V, кн. III, Скопје, 1982.
- ВАСИЋ, П., 1953. - Павле Васић, *Југословенске ношње у XVI веку*, *Зборник Етнографског музеја (1901-1951)*, Београд, 129-143.
- WERNER, J., 1984. - Joacim Werner, *Der Grabfund von Malaja Pereščepina un Kuvrat - Kagan der Bulgaren*, München.
- www.cafeturco.com (2007) - <http://www.cafeturco.com/content.asp?cid=114/03/09/2007>.
- ЗЕЧЕВИЋ, Е., 2006. - Емина Зечевић, *Накит Новог Брда*, Београд.

EXAMPLES OF SIGNET RINGS FROM THE VODOČA NECROPOLIS NEAR STRUMICA

SUMMARY

Over a thousand graves were discovered at the necropolis in Vodoča near Strumica (about 170 km south-east of Skopje). Population of the settlement of *Vodica – Vodoča* was buried at this site over a long chronological range from the 13th/14th centuries continuously until the 20th century. Jewelry is dominant archaeological material at the Vodoča necropolis, as it is on other Christian cemeteries from the mentioned period in a wider region. Several interesting examples of rings with sphragistic purpose which were studied in this paper can be broadly dated from the second half of the 14th century to 17th century. Besides complete or reduced signs, and heraldic or emblematic ones, over the course of time one can also notice reduction in quality and poor characteristics of workmanship and material. Tendency to preserve traditional traits is noticeable on one hand, and on the other hand there is evident penetration of oriental sphragistics. These signet rings were worn foremost by "baštinari" (heirs) mentioned in Turkish registers. They were the remains of medieval lesser nobility – "pronijari" (pronoiares) and their offspring who inherited property and land. These rings were used to legitimize investitures and membership in a certain social class and profession.

KEY WORDS: *necropolis, Vodoča, rings, sphragistics, heraldics, emblematics, "baštinari" (heirs)*

Prijevod / Translation: Marija Korona